

O PRAGMATIZME A O INOM

Často sa stretávame s tým, že nová dejinná situácia "prebúdza" k životu ideové iniciatívy, ktoré sa zdali už dávno antikvované, o ktoré sa vlastne zaujímalo len niekoľko historikov filozofie. Tak je to aj s pragmatizmom. Myslenie zakladateľov pragmatizmu sa dnes znovu v rôznych problémových kontextoch stáva aktuálnym. V máji 1996 hosťoval na Fakulte humanistiky trnavskej univerzity prof. Richard P. Mullin z Wheeling Jesuit College, ktorý poskytol nášmu časopisu rozhovor o aktuálnosti klasického pragmatizmu.

Pragmatizmus je viac ako sto rokov starý, predsa však hovoríte o jeho aktuálnosti, o tom, že je to filozofia, v ktorej môžeme nájsť odpovede i na aktuálne problémy dneška. Nie je to paradoxné tvrdenie? Za viac než sto rokov sa svet predsa zásadným spôsobom zmenil. Čo nám už môže vlastne dnes povedať zaujímavého mysliteľ, ktorého názory sa formovali pred viac ako storočím?

Myslím, že idey klasického pragmatizmu, tak ako ich formuloval Ch. S. Peirce, W. James a J. Dewey, sú aktuálne i dnes, pretože problémy, ktoré boli v centre ich pozornosti, sú živé i dnes. Ich problémom bol predovšetkým vzťah vedy, vedeckého pohľadu na svet a etiky, náboženstva. Väčšina vedcov tohto obdobia boli deterministi a redukcionisti. Dnes sa veľmi veľa predstaviteľov sociálnych vied pohybuje týmto smerom. Je to paradoxná situácia, pretože objavy vo fyzike prakticky znemožnili determinizmus v prírodných vedách, determinizmus sa však presadil v psychológii, v sociológii. Ak však nemôžeme ovplyvniť svoj osud, ak niet slobody, tak nie je možná ani etika. Naturalizmus popiera existenciu slobodnej vôle a teda i možnosť reálneho ľudského spoločenstva, pretože z jeho hľadiska sme jednoducho atómami a jediné reálne vzťahy sú vzťahy na trhu.

V Spojených štátoch sme v ostatných dvadsiatich rokoch boli svedkami veľkej vlny individualizmu. Tento individualizmus sa prejavil na rôznych úrovniach, tak na rovine populárnej kultúry, ako aj na rovine elitnej kultúry. Podobne je to zrejme aj v západoeurópskych krajinách. V USA sa však tento silný individualizmus presadil i v dôsledku toho, že vznikla skupina ľudí, pre ktorých jediným politickým konaním je protest voči vysokým daniam, ktorí odmietajú účasť na osude širšieho spoločenstva, ktorí sa izolovali a ktorí odmietajú každú zodpovednosť za sociálne problémy, akými sú chudoba alebo bezdomovosť, resp. drogy. Niektorí kritici dokonca hovoria o zrade elít. S podobným trendom sme sa v Amerike stretali na konci 19. storočia, teda v období, keď sa formoval klasický pragmatizmus. I vtedy tu bol extrémny individualizmus, neregulovaný kapitalizmus a zároveň sa na obzore objavovalo "strašidlo komunizmu". V tejto situácii Josiah Royce zdôrazňoval, že individualizmus a kolektivismus sú len dve stránky jednej a tej istej mince, pretože redukujú osobu na individuum a ignorujú význam spoločenstva, ignorujú to, že aby sa ľudská osoba stala sama sebou, potrebuje pospolitosť. V súčasnosti, keď sme

svedkami dezintegrácie spoločnosti, tendencií k extrémnemu individualizmu, sa ako reakcia objavuje silné komunitaristické hnutie. Komunitaristi nie sú kolektivistí, nespoliehajú sa na štát a na vládu, tiež chcú obmedziť dosah štátu, sú však presvedčení, že každý z nás nesie zodpovednosť i za osudy obce, spoločenstva, v ktorom žijeme. Práve v tejto súvislosti sa znovu stávajú relevantnými idey, ktoré formuloval Peirce a Royce, pretože poskytujú metafyzickú základňu pre komunitaristické hnutie, poskytujú interpretáciu sveta, ktorá umožňuje komunitaristický spôsob myslenia.

Problémy súčasného sveta sú možno naozaj podobné problémom z konca 19. storočia, no riešenia, ktoré ponúkajú filozofi hlásiaci sa k pragmatizmu, sú odlišné. Napr. Richard Rorty nie je mysliteľom, ktorý by ponúkal syntetický, integrálny pohľad na skutočnosť, skôr zdôrazňuje fragmentárnosť súčasného sveta, relativitu všetkých hodnôt ...

Podľa môjho osobného názoru mysliteľa ako Richard Rorty nemôžu ovplyvniť nikoho okrem tých, čo sa profesionálne zaoberajú filozofiou. Filozofické myslenie sa u Rortyho mení na nezáväznú hru, na niečo ako hobby. Tento typ myslenia nemôže mať trvalý význam pre pospolitosť, nepomáha riešiť problémy, s ktorými sa stretáva dnešný človek. Dôvodom "ľahkosti" Rortyho ideí je to, že nemajú nijaký metafyzický základ. Ak sú totiž idey relativistov pravdivé, potom niet dobra, niet zla. V každodennom živote však rozlišujeme medzi dobrým a zlým a toto rozlíšenie je pre nás dôležité. Relativistická filozofia však nevie vysvetliť, prečo v každodennom živote berieme rozlíšenie medzi dobrom a zlom tak vážne. Myslím, že i to je dôvod, prečo sa máme vrátiť k prameňom, teda k pôvodnému mysleniu zakladateľov pragmatizmu.

Má dnešná filozofia vôbec nejaký reálny vplyv na súčasný svet? Do akej miery dokáže filozofia ovplyvniť reálne konanie ľudí?

Vidím dve cesty, ako filozofia môže ovplyvniť správanie ľudí. Pri vyučovaní filozofie v školách chceme, aby si študenti uvedomovali istý druh problémov, aby si uvedomili dôležitosť etických dimenzií konania. To nepochybne zanecháva v nich stopy. Filozofia však silne ovplyvňuje i niektoré hnutia. Už som spomínal komunitaristické hnutie. Jeho zakladateľom v Spojených štátoch je E. Etzioni. Vyrástol v Izraeli a jeho myslenie bolo silne ovplyvnené myslením Martina Bubera. Myslenie Martina Bubera je dialogické, zdôrazňuje, že prítomnosť iného je podstatnou podmienkou mojej vlastnej existencie. Myslenie Jamesa a Royceho sa pohybovalo analogickým smerom; i oni zdôrazňovali význam pospolitosti pre rozvoj harmonickej a vyvázenej individuality.

Ste teda optimistom, pokiaľ ide o možnosti pôsobenia filozofie ...

Nie som optimista, nie som však ani pesimista. Chcem byť realista. Uvedomujem si totiž, ako ťažko filozofia získava vplyv. Wiliam James hovoril o meliorizme. Pragmatista teda nikdy nie je pesimistom alebo optimistom, ale sa snaží nájsť pozitívne riešenie každého životného problému.

Ako by ste porovnali vplyv filozofie a náboženstva?

V súčasnosti má náboženstvo oveľa väčší vplyv ako filozofia. Dnes je veľa ľudí, pre ktorých náboženstvo nemá len hypotetickú hodnotu. Filozofia je však dôležitá i pre náboženstvo, pretože chráni náboženstvo pred rigiditou, pred fundamentalizmom. Fundamentalista berie metafory, v ktorých sú podávané náboženské pravdy, doslova. V takých prípadoch sa náboženstvo stáva skôr záťažou, nie oslobodzujúcou silou. Filozofia udržuje náboženstvo otvoreným k otázkam.

Ste profesorom filozofie na škole, ktorá sa už svojim názvom hlási k jezuitom. Ako sa táto väzba k rádu prejavuje konkrétne? Ako sa prejavuje vo vyučovaní filozofie?

Naša škola bola založená jezuitským rádom, ktorý ju doteraz riadi. Cieľom našej školy je vychovať ľudí, ktorí sa nielen dobre vyznajú vo svojom odbore, ale dokážu sa orientovať aj v širších problémoch spoločenského života. Nie všetci naši študenti sú katolíckeho vierovyznania, to isté platí i pre učiteľov. Nie je však našim zámerom niekomu katolicizmus vnucovať. Keď prijímame učiteľa, sme radi, ak je priaznivo naklonený našej tradícii. Rešpektujeme však princípy akademickej slobody - každý učiteľ teda sám rozhoduje o obsahu a zameraní svojich prednášok a seminárov.

Aké sú reakcie študentov na tento spôsob väzby principiálnosti a liberálnosti?

Stretávame sa so širokým spektrom reakcií. Väčšina študentov prichádza na našu školu s rozhodnutím venovať sa konkrétnemu odboru, chcú byť lekármi, podnikateľmi, právnikmi. Filozofia nie je pre nich hlavným predmetom. Niektorí študenti sa však zaujímajú o filozofiu veľmi intenzívne. Veľmi dobrý ohlas majú napr. kurzy podnikateľskej etiky, a to predovšetkým u tých študentov, ktorí pred nástupom na univerzitu už niekoľko rokov pracovali a dokážu teda prakticky posúdiť dôležitosť etických problémov v podnikaní a v riadení. Títo študenti nie sú cynickí, naozaj im ide o pochopenie problémov, ako je napr. konflikt záujmov, rovnosť príležitostí, ochrana práv zamestnancov, vzťah ekonomiky a ekológie, sexuálne obťažovanie, čo je u nás v týchto rokoch osobitne intenzívne diskutovaný problém.

Ako hodnotíte status filozofie v americkom intelektuálnom živote? Do akej miery sa filozofia rešpektuje, do akej miery nachádza ohlas v ostatných vedách?

Väčšina ľudí ešte stále pozerá na filozofiu ako na niečo, čo je pre ich život irelevantné, čo sa vytvára "vo veži zo slonoviny". Je to však nesprávny obraz filozofie. Ide však o to, aby sa sa aj filozofi snažili presvedčiť verejnosť, že majú čo povedať k páľčivým problémom súčasnosti. Tu sa vlastne znovu dostávam ku klasikom pragmatizmu. Tí boli presvedčení, že jadrom filozofie je etika, že dokonca logika je časťou etiky. Je predsa našou etickou povinnosťou myslieť korektne.

Pragmatizmus sa obyčajne považuje za príspevok k teórii poznania, k metodológii vedeckého poznávania. Váš pohľad na pragmatizmus sa zrejme od tohto pohľadu zásadne odlišuje.

Áno, je to tak. Ja pragmatizmus vidím tak, ako ho videli jeho zakladatelia. Z dôvodov, ktoré nie sú celkom jasné, sa neskoršie sústredila pozornosť interpretátorov pragmatizmu na logiku, semiotiku, teóriu poznania. Heidegger pri interpretácii Herakleita hovorí, že začiatky sú najlepšie, a to platí aj o pragmatizme. Zrejme tu pôsobil úspech vedy a techniky v 20. storočí; ten odviezol pozornosť filozofov od metafyziky k teórii poznania a metodológii.

John Dewey sa považuje za typického predstaviteľa technického a technologického spôsobu myslenia. Je Deweyove myslenie aberáciou, alebo kontinuuáciou klasického pragmatizmu?

Povedal by som, že oboje. Na jednej strane Dewey bol legitímnym dedičom myslenia Peirca a Jamesa. Rozširuje záber ich myslenia na otázky pedagogiky, politickej filozofie. Zároveň však sa už vyhýba metafyzickým problémom v pravom zmysle slova.

Aký je vlastne obsah skutočne amerického myslenia? Do akej miery je americké myslenie pôvodné a do akej miery je odvodené z európskych originálov?

Americká filozofia šesťdesiatych a sedemdesiatych rokov bola silne viazaná na svoje európske vzory. Vtedy na väčšine štátnych univerzít dominoval logický pozitivizmus. Len veľmi málo univerzitných učiteľov sa napr. zaujímalo o fenomenológiu. Na katolíckych univerzitách bola zasa filozofia striktno tomistická. Dnes je to úplne ináč. Na všetkých univerzitách sa ponúka široké spektrum programov. Hlavný rozdiel je však v tom, že dnes pravdepodobne nemáme skutočne veľkých mysliteľov, filozofia sa takpovediac demokratizovala, zaoberá sa ňou veľa vynikajúcich mysliteľov, niet však v jej jednoznačnej hierarchie. Zároveň je tu potreba formulovať niečo ako americkú filozofiu. Pri hľadaní tejto autentickej americkej filozofie sa budeme musieť vrátiť ku klasikom pragmatizmu.

Dnes sa mnoho hovorí o dialógu kultúr. Takýto dialóg je vnútorným problémom USA - žijú tam vedľa seba predstavitelia rozdielnych kultúrnych tradícií - a zároveň je to problém globálny a jeho riešenie do značnej miery rozhodne o budúcnosti ľudstva.

Americká filozofia bola silne ovplyvnená európskou filozofiou. No dávno nachádza americká filozofia ohlas i mimo Spojených štátov. Dôležitý je však dialóg medzi rôznymi kultúrami. Peirce zdôrazňoval dôležitosť pozitívnej kooperácie medzi ľuďmi, kooperácie usmerňovanej láskou. Nie vždy sa však môžeme spolať na dobré zámery. Čisto kalkulujúci racionalizmus má niekedy katastrofálne dôsledky. Musíme sa vyvarovať toho, aby sme rozdielnosť v spôsobe života interpretovali ako nezlučiteľnosť, ako nepriateľstvo.

Niektorí teoretici hovoria o boji kultúr, civilizácii ako o hlavnom obsahu našej epochy. Do akej miery sa dá s nimi súhlasiť?

Jeden z amerických politikov Patrick Buchanan často charakterizuje situáciu v súčasnej Amerike ako vojnu kultúr. Stoja tu proti sebe antikresťanské sily a kresťanstvo. Tento spôsob myslenia vedie k rozdeleniu spoločnosti. *My* nemáme nič spoločné s *nimi*. Myslím však, že to, čo naozaj potrebujeme, je hľadanie spoločného, toho, čo nás spája. V sporoch o kontraverzné problémy, ako je napr. otázka interrupcií, trestu smrti, si najprv musíme porozumieť. Nemusíme súhlasiť. No keď si objasníme dôvody, ktoré usmerňujú myslenie našich oponentov, vytvárajú sa tým priaznivejšie podmienky pre toleranciu, ako keď názory iného jednoducho len odmietame. Celý pojem kultúrnych vojen je neproduktívny. Ľudia s rozdielnymi názormi dnes v USA nevidia sami seba ako nepriateľov.

Zhováral sa *František Novosád*.